

ХЕРЦЕГОВИНА У НОБ, АПРИЛ 1941 — ЈУНИ 1942, ВОЈНОИЗДАВАЧКИ И НОВИНСКИ ЦЕНТАР БЕОГРАД И ИСТОРИЈСКИ АРХИВ ХЕРЦЕГОВИНЕ МОСТАР, КЊИГА 2, 3. И 4, БЕОГРАД 1986

Крајем 1986. године истовремено су из штампе изашле три књиге сјећања под заједничким насловом *Херцеговина у НОБ*. У њима је на 2.336 страница обрађен период од априла 1941. до јуна 1942. у Херцеговини.

Свака нова књига у једној средини представља догађај за себе, а појава одједном три велике књиге је за сваку средину прави бум који не може проћи незапажено и не побудити интересовање јавности без обзира из које су области књиге, а поготову ако се односе на нашу недавну прошлост. Књиге се прелиставају, читају, препричавају и коментаришу и међу актерима историјских збивања на која се односе, међу савременицима тих догађаја, наравно и међу свима који прате збивања у култури и науци и међу широким читалачким круговима. Слични разлози навели су ме да прегледам те књиге, а потом и напишем ово о њима.

Прије више од двадесет пет година Војноиздавачки завод „Војно дело“ издао је књигу *Херцеговина у НОБ*. Та књига је обрадила читав период рата од капитулације Краљевине Југославије и устанка 1941. године до краја рата маја 1945. и побједу револуције у Југославији. Књига је оцијењена високим оцјенама и, уз још неке књиге тог жанра, као што су књиге о Првој пролетерској које су такође издате 1961. и 1962. године, дуго је узимана за примјер и узор добро урађене књиге сјећања. Одговор на могуће питање зашто су онда рађене нове три књиге и зашто ће се радити још неколико књига ипак није тешко дати. Прије свега, жељело се задовољити нарасло интересовање за

протекле догађаје који се сада дају у знатно продубљеној и све-
странјје приказаној форми, јер то сложеност и драматичност рат-
них збивања у Херцеговини и захтијева и заслужује. Сваки ми-
крорејон ове регије, свако село и заселак имали су своје посеб-
ности осим заједничких веома сложених услова у којима се
одвијао устанак и народноослободилачка борба и револуција у
Херцеговини.

У изучавању историје устанка и револуције у Херцеговини
се доста каснило и написано је мање радова свих врста него што
то покрет у овом крају наше земље заслужује. Квантитативан
и, што је још важније, квалитетан помак у том погледу учињен
је дао потпун одговор на проблем лијевог скретања ни од науч-
них књига. Ту прије свега мислим на књиге: „Моја генерација“
Авде Хуме, „Двадесет девета херцеговачка дивизија“ Данила Ко-
мненовића и Мухарема Кресе, затим „Мостарски батаљон“ Ен-
вера Бемаловића, двије књиге зборника сјећања *Раднички по-
крет, НОР и социјалистичка револуција на подручју Требиња*,
те још неколико зборника сјећања из других мјеста Херцеговине
(Столац, Љубушки, Прозор). Неки крајеви, што је још горе, и
неки периоди, врло су слабо обрађени. Овдје, прије свега, ми-
слим на вријеме од поновног оживљавања устанка у Херцегови-
ни новембра и децембра 1941. до маја 1942. године као један не-
довољно обрађен период, а други је вријеме од повлачења парти-
занских снага из Херцеговине маја 1942, од Старог Сланог, до
њиховог повратка у прољеће 1943. године. По мом мишљењу то
су два раздобља од чијег изучавања и цјеловитог објашњавања
зависи и обрада комплексног питања рата и револуције у Херце-
говини. Први период, интересантан по начину на који је обнов-
љен процес борби, донио је такво бујање устанка од новембра
и децембра 1941. до маја 1942. које нико није могао очекивати,
а који ни до данас није научно историографски објашњен. Исто-
времено тај је период донио и многе експесне ситуације и поја-
ве, којима коријене, такођер до данас, нико није објаснио нити
је дао потпун одговор нана проблем лијевог скретања, ни од науч-
ника историчара ни од учесника у тим збивањима. Други период
карактерише дјеловање Комунистичке партије у веома сложеним
условима илегалства без присуства и конкретне подршке парти-
занских оружаних снага. У том политичком дјеловању комуни-
ста враћен је престиж покрету и ударени су солидни темељи
успјесима у наредним годинама.

Политички успјеси Комунистичке партије Југославије и по-
крет коме је она стајала на челу у оба периода која помињем,
као усталом у цијелом народноослободилачком рату, били су
предуслов војним успјесима, као што су, с друге стране, поли-
тичке грешке имале за посљедицу веће или мање, привремене
или чак и трајније војне неуспјехе. Из тих разлога мислим да
је истраживање и проучавање политичких процеса неопходно ка-

ко би се, затим, успјешно могао истраживати и објашњавати аспект војног развитка устанка и револуције.

Уочавајући тај проблем, другови у Херцеговини су амбициозно разрадили програм којим ће у виду зборника сјећања, монографија партизанских јединица, народне власти, политичких организација и другим врстама радова покренути обиљежавање, али и изучавање револуционарног радничког покрета, народно-ослободилачке борбе и социјалистичке револуције. Ове прве три књиге сјећања су и први резултат те замашне активности, а одnose се на први од периода који сам означио као један од најнеизученијих, на бурну и догађајима богату прву годину рата и револуције у Херцеговини.

У све три књиге објављено је 211 радова од исто толико, односно чак и више аутора, јер су неке радове писали по два, па и три друга. Све три књиге имају јединствен наслов и исту временску одредницу — од априла 1941. до јуна 1942. године. Никакве друге подјеле у њима нема — ни тематске односно проблемске, нити временске односно хронолошке, а једна и друга су се могле и требале употријебити у књигама како би биле прегледније и читаоцу омогућиле, и насловима поглавља, праћење и тражење оне проблематике која га посебно занима, поготову ако га занима само одређена тематика или одређено вријеме.

Једна од највећих тематских цјелина су прилози, радови и сјећања о злочинима усташа у разним дијеловима Херцеговине. По перфидној замисли окупатора један од главних његових задатака био је завадити наше народе, што ће му умногоме олакшати да их трајно пороби, а у појединим регијама једне помоћу других и да потпуно истријеби. У ту сврху су у неке крајеве Херцеговине довођени усташе емигранти, најгори зликовци, да почине злочине над српским становништвом како би се завадили народи и изазвао братоубилачки рат до истребљења. У реализацији тих подлости и злочина најгоре врсте чак су кориштена национална обиљежја из народног фолклора, односно народне ношње, како би се оставио утисак да су поједине злочине учинили рецимо Мүслимани (усташе у фесовима) и да би се тако изазвала одмазда српских националиста над недужним становништвом муслиманских села. Клања и међусобна убијања изазвана на тај начин однијела су веома велик број живота. Радови, као што су: *Убијање на кућном прагу*, *Затиси са Коритске јаме*, *Био сам гдје се клало*, *Мирис свјеже крви*, *Гавраница храшћанска гробница*, *Мучени на најсвирепији начин*, *Маљем у зашћанак*, *Бјекство са јаме у Ржаноу долу*, *Крвави испити људске савјести* и још десетак других потресна су свједочанства на те тужне догађаје из недавне прошлости.

У систематизацији прилога и сјећања по проблематици једну сасвим одређену цјелину могли су сачињавати радови о јунском устанку и народним збјеговима. То је питање које сигурно

заслужује виши третман и валоризацију која још увијек ни у мемоарској ни у научној литератури није дата. Овађе таквих радова има више. Поменућемо неке: *Јунски устанак*, *Устаничко лето*, *Друга „Невесинска пушка“*, *Значајно устаничко средиште*, *Чета народне војске*, *Прва два устаничка дана*, *У збјегу Бобани*, *Сјекире*, *виле и косе наше оружје* и други.

Једну цјелину могли су сачињавати радови оних аутора који су се трудили да дају цјеловит приказ свих збивања у једном селу, скупини села и заселака или једног мјеста и његове околине у одређеном времену. То су мале хронике тих крајева са неким карактеристикама историјског приступа обради проблематике и по форми коју имају и по настојању неких аутора да се, користећи писане изворе и историографску литературу, примакну том жанру приказивања недавне прошлости. Такви прилози су: *Попово поље у НОР-у* (по један одломак у све три књиге), *Устаничко Невесиње*, *Груде на путевима прогреса*, *Љубиње између два ратна јуна*, *Село Поплат 1941. године*, *Партизанско Горње Храсно*, *Острожац у првој ратној години*, *Прозор од окупације до ослобођења* и још неки.

Тематски заокружену цјелину представљају радови о Партији и СКОЈ-у и сасвим би добро било да су и ситуирани на једном мјесту у књигама. Ту проблематику третирају радови: *Сједница Обласног комитета Комунистичке партије Југославије за Херцеговину*, *Мостарски комунисти у борби за слободу и револуцију*, *Партија и слободарски народ*, *Мостарски комунисти*, *Пет мјесеци у Херцеговини*, *Активи СКОЈ-а у Требињу*, *Два борака Слободана Принципа Сеље у Херцеговини*, *О раду СКОЈ-а Мостара*, *По задатку Партије у служби НДХ-а*, *Формирање партијске организације у Коњицу*, *На партијском задатку из Сарајева код Врховног команданта*, *Илегалац у Коњицу и логораш у Јасеновцу*, *Два партијска скупа*, *Партијске везе са Јабланицом*, *Дани илегале Петра Илића (Драгишина)*, *Мире Попаре и Павла Ковачевића*, а можда и још неки.

Питању војних јединица и њихове организације могло се посветити једно поглавље, јер и сличних радова има више: *Чета народне војске*, *Узлазни развој наших војних јединица*, *Постојали су услови за формирање партизанских организација*, *Формирање Коњичког партизанског батаљона*, *Од Копачичког НОП одреда до оперативних штабова за Херцеговину*, *Дулићка партизанска чета*, *Билећка партизанска чета*, *Комбинована партизанска чета*, *Сусрет с Првим ударним батаљоном*, *У Првом ударном Развој херцеговачких оружаних снага у првој години ослободилачког рата*, *Реорганизација устаничких јединица*, *У Ударној чети Батаљона „Бишина“*, *У Првом ударном батаљону*, *Омладинска чета Батаљона „Бишина“*, *Биоградска партизанска чета*, *Бањичка партизанска чета*, *Прозорска чета и батаљон*, *Ударна чета у Коњичком батаљону и Херцеговачки партизански одред на Зеленгори*.

Сигурно је да се изучавање народноослободилачке борбе и револуције народа Југославије без обраде питања о изградњи народне власти не да ни замислити. И у овим књигама има толико радова који третирају ту проблематику да су могли формирати једно поглавље. Да поменемо неке од таквих радова: *Народ није признао усташко-домобранску власт, Рабање народне власти, Народноослободилачки одбор, Народноослободилачки одбор општине Билећа* и још неки прилози.

Затвори и концентрациони логори су саставни дио стратегије и тактике окупатора и домаћих издајника. Они су мјеста у која се гоне сви патриоти, симпатизери и сарадници народноослободилачког покрета и сви други напредни и непријатељу непоћудни људи. То су стратишта на којима је фашистички окупатор вршио геноцид најтеже врсте трудећи се да поједине народе или њихове дијелове потпуно затре. Навешћу неколико радова и прилога који обрађују та питања: *Илегалцац у Коњицу и логораш у Јасеновцу, У четничком затвору, Херцеговци у концентрационим логорима Норвешке, Мамула и „мамулаши“, Женски концентрациони логор, У талијанско-усташком затвору и У четничком затвору.*

Повелику групу формирају радови о злодјелима усташа и четника, њиховој колаборацији с окупатором, издајама, подвалама и злочинима најгоре врсте. Ево неколико таквих прилога: *Злочини усташа у селима општине Бурмази, Усташка страховладања, Крвави трагови усташко-домобранске бојне, Усташе у билећком крају Револт народа због усташких злочина, Расцјеп, Прочетнички елементи покљали су наше другове, Четничка издаја у селу Бијелој, Преврат из потаје, Четничко збороване и други.*

Посебно вриједну скупину чине, овај пут груписани, радови објављени под насловом *Требињско савјетовање*. То су сјећања и други прилози двадесетак учесника Савјетовања одржаног у Требињу 11. јуна 1982. Савјетовање о теми *Догађаји у Херцеговини од децембра 1941. до маја 1942. године* организовали су Комисија за историју ЦК СК Босне и Херцеговине, Институт за историју у Сарајеву и Међуопштинска конференција СКЈ за Херцеговину. На Савјетовању су учествовали неки организатори устанка у Херцеговини, неколико историчара и публициста. Акцент Савјетовања био је разјашњавање појаве секташтва и гзв. „лијевих грешака“ у Херцеговини.

Шта су заправо „лијева скретања“? У литератури се често покушавао дати одговор на то питање и врло често су под „лијева скретања“ трпане многе појаве које су се дешавале у оно вријеме, а које не би спадале под тај појам ни по мом а ни по мишљењу других уважених учесника рата и револуције и истраживача наше недавне прошлости. Тако се, на примјер, у „лијева скретања“ трпају силеџијски поступци појединаца према борцима и члановима Партије, недозвољен однос, начин кажњавања, органи-

јање при извршењу пресуда и други неразумни и нељудски поступци који никад нису били у складу са линијом и политиком Партије нити их је она икад заступала. Под „лијеvim скретањем“ мора се подразумевати политичка линија, политички курс, правац, а оно су били недозвољени поступци или, још прије, грешке појединаца, а не грешке или скретања покрета, коме је Партија стајала на челу. Исто тако, оштар курс према усташама и четницима, без обзира гдје се одвијао, не може се сматрати нити проглашавати „лијеvim грешкама.“ Такав однос био је нужан у датом времену и у датој ситуацији као сукоб са издајничима народа и слугама окупатора. Тај однос диктирао је наш народноослободилачки рат, наша револуција. По мом мишљењу „лијеvim скретањима“ се може назвати политика која је значила одустајање, одступање од усвојене линије и политичког курса народноослободилачке борбе и свенародног националног окупљања и прелазака на линију класног рата. У Херцеговини је таква праксе било, што значи да би требало изучити и приказати колико су извјесне мјере политичког и војног руководства имале утицаја на развој устанка у Херцеговини, посебно на војну ситуацију у трећој офанзиви. Моје се мишљење у томе скоро потпуно подудара са мишљењем Угљеше Даниловића изнесеним на Савјетовању у Требињу. Мислим, на крају, да су ирелевантна питања одакле су те теорије дошле, јесу ли аутентично херцеговачке или су увоз из Црне Горе. Извјесно је да их није инаугурисао Централни комитет Комунистичке партије Југославије нити највише војно руководство устанка својим директивама и ставовима.

О књигама се има много шта још рећи, нарочито у позитивном смислу, али ћу ипак споменути још један пропуст Уредништва како се неки од ситних пропуста не би поновио у будућим књигама. Наиме, иако се у *Ријечи Уредништва* каже да су у књиге, осим „неколико оправданих изузетака“, уврштени махом само они радови који први пут доживљавају своје јавно представљање, то у доброј мјери није тачно, јер се повелик број радова у потпуно истом или мало измијењеном тексту појављивао и раније у разним публикацијама, понекад са мало другачијим насловом. Неки од објављених радова објављивани су и више пута. Коректно би било према читаоцима да се у напомени то каже и евентуално објасни зашто се извјестан рад по други или чак и трећи пут објављује, понекад за врло кратко вријеме након што је био објављен, рецимо у зборнику сјећања *Раднички покрет, НОР и социјалистичка револуција на подручју Требиња*. Наравно, овдје не мислим на уврштавање прилога умрлих другова.

На крају желим посебно нагласити да књиге представљају врло аутентичних података који подстичу на размишљање, инспирису за настајање нових књига, нових радова и студија.

Подацима које можемо наћи у књигама наше сазнање и дојам о првој ратној години у Херцеговини су обогаћени. Задатак је историчара, социолога, војних теоретичара и других да на основу тих књига, изворних података и других сазнања које оне нуде, наставе проучавање и научно синтетизовано приказивање феномена народноослободилачке борбе народа Херцеговине.

Др Ахмед Хаџировић